

Reiner Stach / [Kafka](#) / Rané roky

Z německého originálu *Kafka, Die frühen Jahre*,
vydaného nakladatelstvím S. Fischer
ve Frankfurtu nad Mohanem roku 2014,
přeložil Vratislav Slezák.

Editor Jiří Stromšík.

Redigovala Michaela Jacobsenová.

Odpovědná redaktorka Alena Pokorná.

Technický redaktor Milan Dorazil.

Korektorka Ludmila Böhmová.

Obálka a grafická úprava Pavel Růt.

Sazba Daniel Trojan.

Vydalo nakladatelství Argo, Milíčova 13, 130 00 Praha 3, argo@argo.cz,
www.argo.cz, roku 2016 jako svou 3097. publikaci.

Vytiskla tiskárna PBTisk.

Vydání první.

ISBN 978-80-257-1992-3

Naše knihy distribuuje knižní velkoobchod KOSMAS

sklad: Za Halami 877, 252 62 Horoměřice

tel.: 226 519 383, fax: 226 519 387

e-mail: odbyt@kosmas.cz

www.firma.kosmas.cz

Knihy je možno pohodlně zakoupit v internetovém knihkupectví

www.kosmas.cz

Překlad této knihy byl podpořen z prostředků Goethe-Institutu v Praze.
Die Übersetzung dieses Werkes wurde vom Goethe-Institut in Prag gefördert.

Kniha vychází s finanční podporou hlavního města Prahy.

Kniha vychází za podpory Česko-německého fondu budoucnosti.

Herausgegeben mit freundlicher Unterstützung
des Deutsch-Tschechischen Zukunftsfonds

Přeložil Vratislav Slezák

Originally published as: „Kafka – Die frühen Jahre“

© Argo, 2016

© S. Fischer Verlag GmbH, Frankfurt am Main, 2014

Translation © Vratislav Slezák, 2016

Cover © Pavel Růt, 2016

ISBN 978-80-257-1992-3

Kafka Franz, premiant

Nejkrásnější byly
přístavy pokaždé,
když loď odplouvala.

Dagmar Nicková, *Schattengespräche*

Byl jednou jeden pták a jmenoval se Kafka, pocházel totiž z Čech, ale neustále se proti tomu jménu ohrazoval. „Já se Kafka jmenovat nechci,“ prohlášoval, „všechna jména končící na ‚a‘ jsou jména dívčí, Maria, Anna, Johana, Amalia... jenže já jsem muž a navíc muž velice chytrý, a proto mě musíš oslovovat Kafkus, jak se sluší na učeného pána. Kafka, taková pitomost, vždyť můj bratranec Vrána je pro všechny prostě Havran, a to platí, ať jde o mužského či o děvče. Já si to nedám líbit! Já se jmenuju Kafkus! Basta!“ Jenže neřekl basta, ale kaf kaf či vlastně ka kat...

Tuto pohádku si vymyslel pražský gynekolog a básník Hugo Salus a věděl, o čem mluví.¹ Sám totiž měl dědečka jménem Kafka, byl to rabín a uznávaný učenec, před začátkem své kariéry žil společně s pradědečkem Franze Kafky v jednom a téměř domě v Oseku a byl s ním jistě také příbuzný. Příjmení mají pro děti jen pramalý význam, učí se jim až později, ale co je ‚ka kat‘, to vědí už i ti nejmenší, a tak není pochyb, že Salus to poťouchlé vykřikování, jímž nevědomá kavka uráží samu sebe, nevymyslel, nýbrž připomněl.

Že si z člověka mohou tropit žerty, či dokonce na něj zaútočit naprosto cizí lidé, aniž by na ochranu zasáhla nějaká vyšší instance, náleží k prvním zásadním překvapením, jakým je vydáno dítě, jakmile vstoupí na sociální jeviště školní třídy. Franz Kafka byl dítě chráněné a prožil prvních šest let života v prostorné kleci. Jistěže se i zde vyskytovali

protivníci, ale vždy byla na dosah nějaká apelační instance a dostatek příležitostí si postěžovat i dát si osušit slzičky. Avšak v první školní den, 15. září 1889, se vnořil do celého houfu druhů v utrpení, z nichž většina byla hlučnější a silnější, mnozí možná chytřejší a někteří i lépe oblečení. Ten šok však zmírňovala aspoň skutečnost, že Kafka už několik tváří znal. Vždyť téměř všichni chlapci jeho ročníku bydleli na Starém Městě, většina byli Židé s němčinou jako prvním jazykem. Jejich rodiny bylo možné vídat na náměstí, a dokonce i v otcově obchodě, a šlo i o osobní známosti zprostředkované židovskou obcí nebo přes spolek židovských žen. Tak se s ním nejspíš už dříve setkali a společně si hráli i Hugo Bergmann a Hugo Hecht, kteří o desetky let později sepsali vzpomínky na společné školní časy s Kafkou.

V tvrdých lavicích Německé obecné a měšťanské školy v Praze I (Deutsche Volks- und Bürgerschule in Prag I) to ovšem k ničemu nebylo, zde se nikoho neptali, vedle koho chce sedět. Malí dopředu, velcí dozadu, tak zněl neúprosný pokyn. Strach nahánělo i to, že se člověk od té chvíle nejmenoval prostě ‚Franz‘, nýbrž byl identifikován rodným jménem a příjmením, což už velice připomínalo způsob, jakým se stýkají dospělí. Tak tomu bylo hned první den: Učitel, jistý pan Markert, četl v abecedním pořádku jména nováčků a každý jednotlivě musel svou přítomnost hlasitě oznámit: „Kafka Franz?“ „Zde!“ O chvílku později se ukázalo, že tu je ještě jeden jmenovec, Kafka Karl, což v Praze nebylo nijak překvapivé.² Poté ještě sdělení několika pokynů, obvyklá napomenutí, a to bylo pro začátek všechno. Venku na chodbě po tu dobu seděla matka ve vysokém stupni těhotenství, vedle ní paní Hechtová, čekající na Huga. Ve čtyřech se vydali na krátkou zpáteční cestu domů.

Nová střízlivá čtyřpatrová školní budova na Masném trhu nebyla zrovna impozantní, její vybavení bylo skrovné a dvůr měla příliš malý na to, aby se dal využívat pro přestávky ve vyučování. Jenže byla možná nějaká volba? Lidé vybraní – či ti, kdo se jimi chtěli stát – neposílali přirozeně syny do veřejných obecných škol, nýbrž do nějakého soukromého ústavu, jako třeba k piaristům. Tak to učinili například otcové Maxe Broda a Franze Werfela – první byl příčinnivý bankovní úředník, druhý továrník. Jenže piaristi si svou pedagogickou pověst dávali řádně

ohodnotit, v jejich třídách převažovali synové německých židovských měšťanů z Nového Města (všichni poslušně odříkávali katolickou ranní modlitbu) a mezi těmi náramně slušivými námořnickými oblečky by určitě nebyl na správném místě potomek staroměstského kramáře, který své rodině ani ještě nemohl dopřát letní pobyt, v lepších kruzích obecně závazný. Rovněž bylo známo, že učitelé u piaristů si rádi svůj plat vylepšují doučováním a že honoráře takto jim plynoucí mají jakožto jakýsi neformální ochranný poplatek značný vliv na školní známky. Toto si Kafkovi už vůbec nemohli dovolit. Když si Egon Erwin Kisch později stěžoval, jak se mu u piaristů vedlo, protože byl pro ně *underdog* ze Starého Města – a to Kafkovi měli aspoň dům –, určitě Kafka pocítil úlevu, že byl takového trápení ušetřen.³

Bylo nadto zapotřebí rozhodnout, má-li se malému Franzovi poskytnout výuka v němčině, nebo v češtině – to byla otázka obtížná, kde se všechna pro a proti musela zvažovat co nejpřesněji. Podle ústavy byly oba jazyky ve veřejném životě zcela rovnoprávné, tedy i ve školách, a žádné dítě nesmělo být nuceno učit se druhému jazyku jen proto, aby se mohlo účastnit vyučování – tato ochranná klauzule vedla k tomu, že byly v Čechách vybudovány dvě kompletní paralelní školské soustavy.⁴ V Praze se ovšem dávala přednost češtině a správa města se nijak nezdráhala vyvíjet na rodiče tlak ve smyslu žádoucí ‚čechizace‘. Pro příčinlivého židovského obchodníka, který se ve shodě s pražskými úřady snažil podpořit svou integraci, bylo výhodné prezentovat se jako loajální Čech, a tak bylo samozřejmé, že Hermann Kafka při sčítání lidu roku 1890 označil za svůj ‚obcovací jazyk‘ češtinu. Mohl to udělat s nejlepším svědomím, vždyť většina jeho zákazníkům (i jeho personálu) byli Češi, a kdyby se ofenzivně profiloval jako ‚Němec‘, či dokonce jako ‚německý Žid‘, určitě by to byl velmi záhy pocítil po stránce ekonomické.

Z druhé strany se němčina tradičně považovala za jazyk vzdělání a i na tom nejzapadlejším venkově, ve vesnicích čistě českých, bylo po staletí obvyklé, že Židé své děti posílali k německojazyčným učitelům – jak to přece zakusil i sám Hermann. Němčina byla nadto jazykem moci, jazykem Vídně, a vzdělávání na německých školách bylo tudíž téměř bezpodmínečné pro pozdější vysokoškolskou či nějakou jinou vyšší kariéru. Jestliže usiloval dostat se výš, nad svůj momentální společenský

status – a jeho syn ten status daleko překoná, tím si Hermann byl naprosto jist –, pak německá výchova jednoznačně nabízela lepší vyhlídky, a navíc prostředí, v němž měly děti židovských obchodníků početní převahu a kde nebylo třeba obávat se antisemitských agresí. Aby se tím čeština nezanedbávala a Franz byl na svou budoucí klientelu připraven co nejlépe, o to už bude postaráno.

Jestlipak měl šestiletý chlapec už nějaké tušení, že oba jazyky, které střídal vícekrát za den, představují dvě vůči sobě stále nevraživější kultury? O tom je nutné pochybovat. Jistě si všiml, že v tom malém životním okruhu, o němž měl přehled, vykonávají všechny podřízené činnosti lidé, kteří rozumějí výlučně česky. S těmito lidmi se ale nežilo v nepřátelství, naopak žilo se spolu s nimi, jako vykonavatelské orgány měli podíl na otcově moci a s některými matka jednala, jako by byli členy rodiny. Vně tohoto vnitřního rodinného světa však bylo něco jiného, čemu se v Praze říkalo *ulice*, a tam vládly, jak Franz velice záhy zakusil, zákony docela jiné. Několik kroků od jeho německé školy byla budova, u jejíhož vchodu stála busta pedagoga Jana Komenského a pod ní zjevná a naprosto srozumitelná výzva: „České dítě patří do české školy!“ I to tedy byla obecná škola, byla to, jak se mělo ukázat, *konkurence*, jíž se v krivolakých uličkách Starého Města nedalo vyhnout. Nacionalisticky smýšlející rváči se vyskytovali už mezi nejmenšími, na obou stranách, a tak se od nynějška muselo počítat s tím, že bude zaplétán do potyček s Čechy.

Kafkovi rodiče o tom nebezpečí ovšem věděli, a když uvážili, že jejich synek v žádném případě nemá robustní tělesnou konstrukci a bude od nynějška dennodenně vystaven nepravostem ulice, nemínili dosavadní neustálý dohled nad dítětem zmírnit ani trochu. Rozhodli se – či spíše: Kafkova matka rozhodla –, že malého Franze budou do školy doprovázet služebné a také ho opět odvádět domů. Opatření pro Kafkovy mimořádně typické, myšlené dobře, ale výchovně zaslepené. Už po několika málo dnech byl totiž Franz ze třídy jediný, kdo krátkou a dopravně bezpečnou cestu do školy směl absolvovat jen pod dozorem, jediný, komu aspoň na pár minut nebylo dovoleno trochu se potloukat po Masném trhu těsně u školy, v domovních průchodech a skrytých dvorech. Co bylo u piaristů běžné – tam doprovod dětí služebnictvem

vyžadovala stavovská ješitnost –, působilo v obyčejné obecné škole jen jako domýšlivost a hochovi tak opatrovanému vtiskovalo znamení outsidera a maminčina mazánka.

Ještě po desítkách let vzpomínal Kafka na tuto cestu do školy s krajní nechutí. Rodičovská péče tak uzavřela poslední mezeru mezi domácí mocenskou hierarchií, kde zaujímal poslední pořadí, a stejně hierarchickým uspořádáním, s nímž se setkával ve škole. Jako by domácí a veřejná moc do sebe přímo přecházely a neponechávaly mu mezi sebou ani ten nepatrný volný prostor, jehož si užívaly ostatní děti. A že to tak zůstalo dlouho, o to se starali nejen rodiče, ale i česká služka Františka, která své časově omezené komando nad šéfovým synem vykonávala se zjevným krutým gustem.

„Do školy mě každé ráno vodila naše kuchařka, drobná, suchá, hubená, s propadlými tvářemi, špičatým nosem, nažloutlé pleti, avšak pevná, energická a nadřazená. Bydleli jsme v tom domě, který odděluje malé náměstí od velkého. Chodili jsme tedy nejprve přes náměstí, pak do Týnské uličky, pak takovým klenutým průchodem do Masné ulice směrem na Masný trh. A každé ráno se opakovalo totéž snad po celý rok. Když jsme vycházeli z domu, řekla kuchařka, že poví učiteli, jak jsem doma zlobil. Já jsem ovšem zřejmě nijak zvlášť nezlobil, ale přece jen jsem byl vzpurný, daremný, smutný, nazlobený a asi by se z toho dalo pro učitele pokaždé poskládat něco pěkného. To jsem věděl a kuchařčinu výhrůžku jsem nebral na lehkou váhu. Ale nejdřív jsem si ještě myslel, že cesta do školy je nesmírně dlouhá, že se toho ještě může spousta přihodit (z takové zdánlivě dětské lehkovážnosti se pozvolna vyvíjí, protože cesty právě nejsou nesmírně dlouhé, ona úzkostnost a smrtelná vážnost), také jsem byl, alespoň ještě na Staroměstském náměstí, velice na pochybách, že by se kuchařka, která sice měla respekt, ale přece jen to byla osoba služebná, vůbec odvážíla promluvit s učitelem, osobou, jež měla respekt veřejnosti. Možná jsem i něco v tom smyslu řekl, ale kuchařka pak úzkými nemilosrdnými rty obvykle odtušila, že věřit jí nemusím, ona že to ale řekne. Někde tam, kde se vchází do Masné ulice [...] strach z hrozby převážil. Vždyť už škola sama o sobě byla taková hrůza a kuchařka mi to chtěla ještě ztížit. Začal jsem prosit, ona vrtěla hlavou, čím víc jsem prosil, tím cennější se mi jevílo to, oč jsem prosil, tím větší bylo nebezpečí, zastavil jsem se a prosil za odpuštění, ona mě táhla dál, já jsem

hrozil odplatou rodičů, ona se smála, tady byla všemocná, zachytával jsem se domovních portálů, nárožních kamenů, nechtěl jsem dál, dokud mi neodpustí, strhával jsem ji za sukni zpět (snadné to také neměla), ale ona mě vlekla dál, ujišťujíc, že i tohle ještě učitelé vypoví, bylo už pozdě, na Svatém Jakubu bila osmá, bylo slyšet školní zvonění, jiné děti se rozběhly, přijít pozdě, z toho jsem měl vždycky největší strach, teď jsme se museli dát do běhu i my, a pořád ta nejistota: řekne to, neřekne to – ovšem že to neřekla, nikdy, ale vždycky měla tu možnost, a dokonce stupňující se možnost (včera jsem to neřekla, ale dnes to řeknu docela určitě), a té se nikdy nevzdala.⁴⁵

Mají se takové anekdoty brát doslova a jsou Kafkovy dopisy spolehlivým pramenem pro osobní věci? Zjevné je epické ztvárnění vzpomínek. Chce vyprávět, vnáší napětí. A právě tomuto literárnímu impulzu vděčíme za to, že dojmy uchované ve vzpomínce prostě neřadí jen za sebe a vizualizuje je, nýbrž ihned dává do vztahu k biografickému jádru. Toto jádro je zakoušení moci a podmanění, přičemž zdůrazňuje zejména dva postupy vykonávání moci, techniky zásahu, a jako ústřední motivy svého literárního díla je ještě mnohokrát bude obměňovat. Jednak smazávání hranice mezi soukromým a veřejným: S deprimující samozřejmostí jsou učitel a s ním i celá instituce školy pojednáváni jako prodloužená ruka domácího (a vůbec ne pouze otcovského) velitelského násilí, a tak se Franzovi jeví jako zcela věrohodné, že by se pan Markert věnoval jeho domácím nezpůsobům s vrcholným zájmem, kdyby se o nich dověděl. Zadruhé k tomu přistupuje trvale udržovaná výhrůžná kulisa, která provinilce ochromuje a vydává ho na pospas orgii fantazií o trestech. K jakým konkrétním opatřením asi učitel sáhne, doví-li se, že mu ve třídě sedí šestiletý zločinec... Neúprosná Františka to vůbec nemusí vymalovávat, neboť provinilce spoutává už ten imaginární scénář sám. A protože k rozhodující zkoušce nikdy nedojde, je mu odepřen i morální oddech, který by po vykonaném trestu určitě nastal. Výhrůžka působí mocněji než její uskutečnění, prostá maxima ‚černé pedagogiky‘, u měšťanstva v 19. století oblíbená a rozšířená rovněž u Kafkových, jak personál zřejmě přesně vyzozoroval a úspěšně sám praktikoval. Ještě o desítky let později choval Kafka k těmto mocenským hrám pod krycím pláštěm výchovy takovou zášť, že striktně odmítl setkat se s jednou

z dřívějších chův. „Proč mě tak špatně vychovala,“ napsal, „byl jsem přece poslušný, sama to teď v předsíni říká kuchařce a slečně, byl jsem povahově klidný a hodný. Proč toho pro mne nevyužila a nepřipravila mi lepší budoucnost.“⁶

Ochromující nadvláda vědomí viny, kterou Kafka při zúčtování s otcem vylíčil tak advokátsky výmluvně, neustálé narůstání hory provinění nejprve vůči rodičům a nakonec vůči celému světu – to vše pravděpodobně patří k pozdějšímu stupni vývoje a je už sublimovaným výrazem syndromu strachu sahajícího mnohem hlouběji. Šestiletý chlapec necítil především vinu, nýbrž strach – strach z bití, z řevu a fyzické převahy otce, strach, že se od něho odvrátí matka, strach z osamělosti. Kafka se záhy naučil, že situace, která plodí strach, nemůže ze zásady skončit dobře. Buď obávaná rána skutečně přijde – jenže k tělesným přehmatům docházelo u Kafkových nanejvýš vzácně –, anebo přijde omilostnění, avšak pouze na čas, a stejně se bude vyhrožovat dál. Co v tomto silovém poli strachu dočista chybělo, byla zkušenost zdaru, šťastného výsledku, *zproštění obžaloby* – ne pouze proto, že otec zásadně neuděloval pochvalu, nýbrž především proto, že povinnost, plněná (ba plněná nad míru) vždy jen se strachem, nebyla chápána jako vlastní výkon, a tudíž nenaplňovala hrdostí.

Tento strach si šestiletý Franz nyní s sebou vlácel i do školy – posilován v něm zprvu kuchařkou, která učitele povýšila na otcova zástupce, pak každého čtvrt roku udělováním známek, což tak jako tak byl akt určený přes hlavy žáků rodičům. Kafka nedokázal pochopit – a na tom se za celou dobu povinné školní docházky změnilo jen málo –, že instituce škola při známkování vůbec nezahrnuje hodnotu člověka, nýbrž jen určité specializované schopnosti, a že zde tedy o úspěchu či neúspěchu rozhodují jiná kritéria než uvnitř rodiny. Zámka, kterou mu uděloval otec, byla přece permanentně ‚nedostatečná‘; pročež se mu totéž bude muset stávat i ve škole, jiné to nebude. Neboť je-li výchova v podstatě ‚spiknutí dospělých‘ – tak Kafka tu základní zkušenost precizoval později –, nebylo myslitelné, že je mezi otcem a učitelem nějaký objektivní rozdíl.⁷ Nanejvýš se dalo doufat, že všechny ty špatnosti, které nejsou skryté zraku Boha Otce, učitel nějakou dobu neodhalí, a tuto poslední naději se právě snažila zničit kuchařka – se zlovolnou znalostí citlivého

místa. Co ve srovnání s tím znamenaly skutečné známky, pochvaly, postupy do vyšší třídy?

„Nikdy neprojdou první třídou obecné školy, myslel jsem si, ale podařilo se to; dostal jsem dokonce pochvalu; a při přijímací zkoušce na gymnázium určitě neobstojím, ale podařilo se to; teď ale určitě propadnu v první třídě gymnázia, ne, nepropadl jsem a dařilo se to dál a dál. Vůbec jsem tím ale nezískal sebedůvěru, naopak, byl jsem nestále přesvědčen – a odmítavý výraz v Tvé tváři mi to výslovně dokazoval –, že čím více se mi daří, tím hůř to nakonec bude muset dopadnout. Často jsem v duchu vídal strašlivé shromáždění profesorů (gymnázium je pouze nejjasnější příklad, ale se vším, co se mě dotýkalo, to bylo stejné), jak se, když jsem přestál primu, sejdou v sekundě, a když jsem i ji přestál, tedy v tercii atd., aby prozkoumali ten jedinečný, do nebe volající případ, že se mně, nejneschopnějšímu a rozhodně nejnevědomějšímu žáku podařilo proplazit se až do této třídy, která mě ovšem nyní, když se na mě soustředila všeobecná pozornost, samozřejmě okamžitě vyplivne, za jáсотu všech spravedlivých, osvobozených od takovéhle noční můry. Žít s podobnými představami není pro dítě lehké. Co pro mě za těchto podmínek znamenalo vyučování? Kdo mohl být s to vykřesat ze mne jiskru účastenství? Uyučování, a nejen vyučování, nýbrž všechno, s čím jsem se v tomto rozhodujícím věku setkal, mě zajímalo asi tak jako bankovního defraudanta, který je dosud na svém místě a třese se, že bude odhalen, zajímá malá běžná bankovní transakce, kterou má ještě jako úředník vyřídit. Tak malé, tak vzdálené bylo všechno ve srovnání s hlavní věcí.“⁸

Dostat se toto pozdní vyznání k očím Hermannu Kafkovi, bylo by jeho vlastním vzpomínkám protiřečilo tak eklatantně, že by dítě, o němž je zde řeč, asi vůbec nepoznal. Neboť od první třídy byl Franz učenlivý, přizpůsobivý žák oblíbený u učitelů, takzvaný ‚premiant‘ s daleko nadprůměrnými známkami a u něhož postup do vyšší třídy nevyvolával ani ty nejmenší pochybnosti.⁹ Nejlepší známky ze čtení, psaní, počtů, názorného vyučování, náboženství, zpěvu a tělocviky, nemluvě o pílí a chování, jedinou ‚dvojku‘ dostal z kreslení: Takto vypadalo výroční vysvědčení za první školní rok. I služebný personál, který na chlapce dozíral, než se rodiče vrátili večer z obchodu, mohl jen stvrdit, že byl

velice snaživý. Úžasné, tolik energie v těle tak útlém. Že se učil spíš ze strachu než ze zvědavosti či ctižádosti, toho by si byli mohli Hermann a Julie mezitím velmi snadno všimnout. Jestli by je to bylo nějak vážně znepokojilo, o tom je nutné pochybovat. Vždyť podle jejich pojetí – pojetí měšťanského 19. století – byla výchova především aktem formování a potlačování, a láska k dětem jen něco chvalitebného navíc.

Pro šestiletého bylo jistě ulehčením, že směl svůj vstup na veřejnou scénu prožívat ve známém a homogenním prostředí: Málem dvě třetiny jeho druhů sdílejících tentýž osud byli synové německožidovských obchodníků, téměř všichni bydleli na Starém Městě a hovořili oběma jazyky, ve třídě nebylo ani jedno dělnické dítě, nikdo z ghetta, žádný šlechtic.¹⁰ Avšak rozhodnutí pro vyučování v němčině si rovněž vyžadovalo oběti, jež si Kafkovi museli uvědomit nejpozději u příležitosti prvního rodičovského večera. Škola ani neměla ředitele, poněvadž se nedostávalo prostředků. Správa města ovládaná Čechy udržovala německé veřejné školy jen s nechutí, plány na další rozšiřování byly sabotovány, a tak v nich panovaly poměry, které nejenom byly v rozporu s říšským zákonem o školách, ale nebyly slučitelné ani s pedagogickými a hygienickými standardy doby. Jistěže byly i děti z měšťanského prostředí (ještě) zvyklé na to, že musejí sdílet poměrně malé místnosti s ostatními. Avšak obec se zdráhala vytvářet nová systémová místa pro německé učitele, a to z vyučování činilo v některých fázích muka: V Kafkově třídě se zpočátku tísnilo osmdesát až devadesát chlapců, od třetí třídy stoupl počet na sto a víc, takže bylo nezbytné rozdělit žáky do paralelních tříd, aniž se dalo oddělit je pokaždé i prostorově. Ani když mrzlo, nebylo možné mít v tak přeplněných třídách okna stále zavřená, a děti byly neustále ponechávány samy sobě s různými úkoly, protože se učitel musel starat o nějakou jinou třídu – v téže místnosti. I prvňáček Franz musel několikrát v týdnu do školy i odpoledne, což vůbec nebylo přípustné, ale vzhledem k nedostatku pedagogů nevyhnutelné. A přibývaly stále další předměty: ve druhé třídě mluvnice a pravopis, ve třetí přírodopis a zeměpis, konečně i volitelná výuka češtiny, kterou podle vůle rodičů nesměl Franz v žádném případě vynechat (průběžně z ní měl ‚velmi dobrou‘) a jež se rovněž konala

odpoledne. Nakonec vysedával v těsné školní lavici plných 27 hodin týdně (což odpovídá dnešním 36 hodinám), a když po čtvrté hodině konečně odcházel – mnohdy byla už tma –, nečekala na něj svoboda a kamarádi, ale u domovského jídelního stolu domácí úkoly.

Vzpomínky na vyučování na Masném trhu Kafka nezanechal, ale když zprostředkovávání vědomostí probíhalo ve zmíněných vnějších podmínkách, není těžké si představit, jaké to bylo: Šlo o biflování a kontrola znalostí se omezovala na mechanické dotazování. Počínání bezútešné, dokonce když je poměrujeme s tehdejšími didaktickými směrnicemi. Jenže jak a kdy měli přetížení učitelé tak nacpaných tříd brát ohled na svébytnosti a nedostatky v učení u jednotlivých žáků? V každém výukovém předmětu jim na žáka a rok zbývalo přesně osm minut času, mezi písemným známkováním tedy dvě minuty na jednoho – tuto absurdně působící hodnotu vypočítali roku 1896 patrně právníci pro jeden rozklad.¹¹ Byl mírně přehnaný, vystihoval však podstatu. Velké množství předmětů, přeplněné školní třídy a příliš častá vysvědčení vyvolávaly nikdy nekončící stres, v podstatě situaci permanentního zkoušení – a tím ovšem onen autoritativní hlasitý signál, jenž naháněl strach šestiletému chlapci už ráno cestou do školy, ba zřejmě ještě dříve, jen co spatřil tu znepokojivou budovu z dálky. Bylo to poprvé, ale ne naposledy v jeho životě, že se neblaze propojily imaginace a společenská realita a navzájem se stvrzovaly a umocňovaly. Pozdější Kafkův názor, že imaginárno není pouhá říše stínů, nýbrž kosmos se zcela vlastními právy, má kořeny právě zde, v nejranějším náporu velkého světa, který tu imaginární hrůzu neustále jaksi stvrzuje.

Příležitost k důkladnému zotavení se naskývala jen jednou v roce, o dlouhých prázdninách od začátku července do poloviny září. Z pozdější doby je doloženo, že se Kafkovi v týdnech, kdy bylo veliké horko, nejraději ubytovali v prostých letoviscích poblíž Prahy – šetřilo to náklady, a navíc ponechávalo možnost zajíždět pravidelně do města a mít tak pod kontrolou ‚uliční obchod‘, protože ten ovšem měl stále otevřeno. S velkou pravděpodobností měl životní rytmus rodiny už v době Kafkových školních let přesně tuto podobu: užívat si jiného prostředí, blízkého přírodě – nespojeného s nějakými obzvláštními vzrušeními, přesto s určitými svobodami –, bylo dovoleno výlučně v létě, kdežto

veškerá ostatní období roku probíhala naprosto jednotvárně. Stávalo se, že rodiče trávili celé hodiny v obchodě dokonce v neděli, a navštívit veřejné koupaliště spolu s otcem, který byl vlastně neplavec a stejně si tam chtěl jen vypít pivo, už byla opravdová událost.

Výchova jako formování vzpírajícího se materiálu: Nějaká jiná alternativa se nikomu v zorném poli neobjevila, ani otci, ani synovi, a relativní tolerantnost matky se vlastně nepovažovala za výchovnou, spíš za něco, co je výchově na překážku. Že existují i takové tvářnosti mužské autority, které jsou naprosto slučitelné s její zcela jinou, lidštější podobou, zakusil Kafka až ve škole, ovšem v době, kdy už pro něj zjevně bylo příliš pozdě.

Ve třetí a čtvrté třídě ho vyučoval už mírně prošedivělý muž jménem Mathias Beck, pedagogicky velmi angažovaný židovský učitel, který navíc provozoval malý penzionát pro žáky ‚mojžišské víry‘.¹² I v jeho hodinách se ovšem praktikoval obvyklý memorovací program, avšak Beck se o děti zajímal z lidského hlediska, sledoval jejich vývoj, hovořil s nimi i mimo vyučování – což bylo ještě zcela neobvyklé – a dával rady rodičům. Navzdory časovému tlaku dokázal Beck osobní vztahy udržovat a náklonnost žáků proměňovat v motivaci. Tak například vyzval své žáky krátce předtím, než ukončili obecnou školu, aby ho v příštím roce navštívili doma a předložili mu svá první vysvědčení z gymnázia – pro něho jistě poučení o jeho pedagogických prognózách, pro žáky dodatečná pobídka. Kafka pak spolu s přítelem Hugem Bergmannem skutečně pozvání využil – co mohli předložit, bylo dostatečně dobré, aby se směli odvážit do míst nejposvátnějších, do privátní sféry osoby s autoritou. Ovšem aby ještě nějak zpochybnil Kafkovu hierarchickou podobu světa a strach z ní se napájející, na to Beckův vliv už nestačil. Ve věku deseti let už Kafka věděl, že nadmíru užitečné strategie přežití jsou přizpůsobovat se a držet se stranou, s nimi obstál, a někdo jako učitel Beck tak jako tak na gymnáziu nebyl.

Že ‚Kafka Franz‘ nakonec zvládl skok na vyšší školu bez nějaké újmy, přijal Beck nejspíš s úlevou. Ačkoli s chlapcovými výkony mohl být více než spokojený, přece jen vyzoroval, že fyzicky je Kafka málo odolný, málo průbojný a v tělesném vývoji opožděný. Nadprůměrně mnoho

dní při vyučování chyběl, už v nižších třídách, když prodělával běžné dětské nemoci a stále byl oním „útlým dítětem“, jak si ho i později ve vzpomínce uchovávala matka. Dokáže vydržet další zvýšení tlaku na výkon? K postupu na gymnázium byly normou čtyři roky obecné školy a jeden rok měšťanské;¹³ kdo chtěl přejít už po čtyřech letech, musel projít přijímací zkouškou. „Nechte ho do páté třídy;“ řekl Beck rodičům, „je příliš slabý, přílišný spěch se později vymstí.“¹⁴ Samozřejmě jako by mluvil do větru. Žák s výtečnými známkami aby zůstal dobrovolně celý rok dřepět se všemi těmi méně nadanými, a navíc přivodil nepotřebné náklady – to by nikdo z celé rozsáhlé rodiny nepochopil. A co by tomu řekli oba Hugové, Bergmann a Hecht, jejichž rodiče měli stejně tak naspěch? Nepřipadá v úvahu. Předměty nepřilíš obtížné přijímací zkoušky byly náboženství, počty a němčina, žádná skutečná překážka pro tuto trojici, i když jeden z nich měl strašlivý strach.

Když si Kafka o desítky let později připomněl radu prozíravého pana Becka, musel mu dát za pravdu. Uspěchanost se vymstila, zjistil, a ještě ve zcela jiném, horším smyslu, než měl učitel tenkrát na mysli. Byla to štvance nejen pro tělo, ale i pro ducha, a nakonec stále víc od sebe odpoutávala čas vnější a čas vnitřní a školní léta nechala uplynout, jako by to byla voda. Ani ten nejlepší, nejempatičtější pedagog by něco takového nedokázal předvídat, a tak se přihodilo i učiteli Beckovi, že pronesl předpověď osudnou, aniž si toho povšiml. „Prorocký žert“ to nazval jeho někdejší žák, který mezitím složil mnoho dalších zkoušek a kterého nyní zdravili „pane doktore“. Jenže v té době už byl učitel dávno pod drnem.